

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΔΕΡΙΑ ΤΗΣ 9ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1986

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΡΥΠΙΑΝΗ

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

50 χρόνια από τὸ θάνατό του

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΡΥΠΙΑΝΗ

Μεγάλο τ' ἀστέρι αὐτοῦ τοῦ Λευτέρη καὶ ἡ τύχη βουνό.
.....

Εἶναι ἕνας ἐξ ἐκείνων τῶν Ἰδαίων τῶν Δακτύλων
ποὺ μεγάλωσαν τὸ Δία στὶς κορφές τοῦ Ψηλορείτη.

Αὐτὰ ἔγραφε ὁ Σουρῆς στὸν ἀνεπανάληπτο ΡΩΜΗΟ του γιὰ τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο, καὶ σὲ λίγο ἀπλωνόταν μπροστὰ στὰ ἔκθαμβα μάτια τῶν Ἑλλήνων ἢ Ἑλλὰς τῶν δύο Ἠπειρωῶν καὶ τῶν πέντε θαλασσῶν —καὶ μιὰ μακρινὴ φωνὴ σὰν νὰ σιγοφιθύριζε:

«Πάλε μὲ χρόνια μὲ καιρούς,
Πάλε δικά σου εἶναι».

Ἄς ἀφήσουμε τώρα τὸ ὕπατο αὐτὸ σημεῖο τῆς νεώτερῆς μας ἱστορίας, γιὰ νὰ παρακολουθήσουμε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆ ζωῆ καὶ τῆ δράση τοῦ ἀρχιτέκτονος ἐκείνου τοῦ μεγαλοουργήματος.

Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος γεννήθηκε στὶς Μουρνιές τῆς Κρήτης στὶς 23 Αὐγούστου 1864, καὶ δυὸ χρόνια ἀργότερα βρέθηκε στὴ Σύρο, ὅπου ἡ οἰκογένειά του κατέφυγε μετὰ τὴν Κρητικὴ Ἐπανάσταση τοῦ '66.

Τις ἐγκύκλιες σπουδές του τις ἔκαμε στὰς Ἀθήνας, στὸ ἐκπαιδευτήριον Ἀντωνιάδου καὶ μετὰ στὰ γυμνάσια Χανίων καὶ Σύρου, ὅπου καὶ ἀρίστευσε (βαθμὸς «κάλλιστος»). Ὁ πατέρας του, Κυριάκος Βενιζέλος, τὸν προόριζε γιὰ ἔμπορον, ὅπως ἦταν καὶ ὁ ἴδιος, ἀλλὰ ὁ Ἑλληὴν Πρόξενος Χανίων Γεώργιος Ζυγομαλάς τὸν ἔπεισε νὰ στείλει τὸν «εὐφρέστατον» γιὸ του στὰς Ἀθήνας νὰ σπουδάσει Νομικά. Στὶς σπουδές του διέπρεψε καὶ πῆρε τὸ δίπλωμα τῆς Νομικῆς μὲ «ἄριστα».

Στὴν Κρήτην ἐπέστρεψε τὸ 1886 καὶ ἄρχισε νὰ δικηγορεῖ, ἀλλὰ ἡ ἔλξη πρὸς τὴν πολιτικὴν ἦταν μεγάλη, καὶ ἀπεφάσισε νὰ πολιτευθεῖ. Ἐξελέγη τὸ ἐπόμενο ἔτος βουλευτῆς Κυδωνίας.

Ἡ ἀτμόσφαιρα στὴν Κρήτην κατὰ τὰ παιδικὰ καὶ νεανικὰ χρόνια τοῦ Βενιζέλου ἦταν ἐκρηκτικὴ, κορεσμένη ἀπὸ τὸ προαιώνιον πάθος τῶν Κρητικῶν γιὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἔνωσιν μὲ τὴν Ἑλλάδα. Τὰ τετρακόσια χρόνια τῆς καταπιεστικῆς Βενετικῆς κυριαρχίας τὰ διαδέχθησαν διακόσια χρόνια τρομερῆς Τουρκικῆς σκλαβιάς — γιὰ δέκα μάλιστα χρόνια εἶχαν δώσει οἱ Τοῦρκοι τὴν Κρήτην στοὺς Αἰγυπτίους — γεμάτα σφαγές, ἀφόρητες καταπιέσεις καὶ συνεχεῖς ἐξεγέρσεις ἑνὸς λαοῦ ὑπερήφανου καὶ γενναίου, πὸν συνδύαζε τὸ φιλοπόλεμον πνεῦμα τοῦ βουνησίου — ξακουστὰ τὰ βουνὰ τῆς Κρήτης — μὲ τὸ φιλελεύθερον πνεῦμα τοῦ νησιώτη.

Μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλίμα μεγάλωσε ὁ Βενιζέλος, μὲ τὶς φωνές τῶν προγόνων του νὰ τοῦ ζητοῦν νὰ τοὺς ἐκδικηθεῖ, μὲ ἔχθρους ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἀπὸ τὴ Δύση, καὶ πίσω ἀπ' ὅλα ἓνα δράμα θαμπὸ καὶ ἐξαισιόμιᾶς μεγάλης Χριστιανικῆς Αὐτοκρατορίας πὸν τὸν καλοῦσε νὰ τὴν ἀναστήσει, ἓνα αἷτημα τῆς Μοίρας, τῆς Ἑλληνικῆς του Μοίρας.

Ἀπὸ τὴν πρώτην ἐμφάνισίν του στὴν Κρητικὴν Βουλὴν ὁ Βενιζέλος διακρίθηκε γιὰ τὴν εὐγλωττίαν του καὶ γιὰ τὶς νέες του πολιτικὰς ἰδέας, πὸν τὶς ὑποστήριζε μὲ ἀσυνήθιστην τόλμην.

Τρία χρόνια μετὰ τὴν ἀφιξὴν του στὴν Κρήτην, ἡ Τουρκία ἀφῆρσε τὰ πρόνομια πὸν εἶχε χορηγήσει στὸ νησί μὲ τὴν Συνθήκην τοῦ Βερολίνου τοῦ 1878, καὶ ταραχὲς ξέσπασαν πὸν σποραδικὰ συνεχίστηκαν ὡς τὸ 1895, ὁπότε καὶ γενικὴ ἐπανάστασις κηρύχθηκε.

Ὁ Βενιζέλος διαφώνησε μὲ τοὺς ἐπαναστάτας ἐκείνους, γιὰτὶ δὲν εἶχαν προσυνηνογηθεῖ μὲ τὴν ἐλεύθερην Ἑλλάδα, καὶ τὸ κίνημα ἀνεστάλη. Ὅμως οἱ Ἀννάμεις, πὸν εἶχαν ὑπογράψει τὴν συνθήκην τοῦ Βερολίνου, ζήτησαν νὰ ἐπιβάλουν στὴν Πύλιν νὰ ἀναγνωρίσει τὴν αὐτονομίαν τῆς Κρήτης. Ἡ Τουρκία δὲν ἐπέιθετο, καὶ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1897 ἄρχισαν σφαγὰς τῶν Χριστιανῶν στὰ Χανιά καὶ τὸ Ρέθυμνον. Τότε καὶ ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἐκινήθη καὶ ἔστειλε μοῖρα στόλου καὶ Ἑλληνες ἐθελοντές, καὶ τὴν 1η Φεβρουαρίου τακτικὸν στρατὸν 2.500 ἀνδρῶν ὑπὸ τὸν Τιμο-

λέοντα Βάσσο, τὸν ὑπασπιστὴ τοῦ Βασιλέως. Ἡ Τουρκία ζήτησε ἀπὸ τὶς Δυνάμεις νὰ ἐμποδίσουν τὴν Ἑλληνικὴ ἐπέμβαση, πράγμα ποὺ δδῆγησε στὴν ἀποστολὴ πολεμικῶν πλοίων ἀπὸ τὶς Δυνάμεις καὶ στὴ διεθνή κατοχὴ τῶν Χανίων, τοῦ Ρεθύμνου καὶ τοῦ Ἡρακλείου.

Μόλις ἄρχισαν οἱ σφαγὲς τῶν Χριστιανῶν στὰ Χανιά καὶ στὸ Ρέθυμνο, ὁ Βενιζέλος ἔσπευσε στὴ Μαλάξα, ὅπου εἶχαν μαζευτεῖ πάνω ἀπὸ 2.000 ἐπαναστάτες, καὶ ἐτέθη ἐπικεφαλῆς τους, καὶ τὴ νύχτα διαπεραιώθηκε στὸ Ἀκρωτήρι, ὅπου ὕψωσε τὴν Ἑλληνικὴ σημαία.

Οἱ Τοῦρκοι ἐπικαλέσθηκαν τὴ βοήθεια τῶν Εὐρωπαίων ναυάρχων καὶ ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Κρητικῶν, ὁπότε καὶ προκλήθηκε γενικὴ μάχη, στὴ διάρκεια τῆς ὁποίας οἱ στόλοι τῶν Δυνάμεων βομβάρδισαν τὶς Ἑλληνικὲς θέσεις. Μιὰ ὀβίδα μάλιστα Ρωσικοῦ πολεμικοῦ ἔσπασε τὸν κοντὸ μὲ τὴν Ἑλληνικὴ σημαία· ἀλλὰ ὁ ὀπλαρχηγὸς Καλορίζος ἀμέσως τὴν ἀνόρθωσε, καθὼς φρενιτιώδεις ἀντηχοῦσαν οἱ ζητωκραυγὲς τῶν πληρωμάτων τῶν Ἑλληνικῶν πολεμικῶν πλοίων ποὺ ἦσαν καὶ αὐτὰ ἐκεῖ, καὶ ἡ μουσικὴ τοῦ θωρηκτοῦ «Ύδρα» παιάνιζε τὸν ἐθνικὸ ὕμνο (9 Φεβρουαρίου 1897).

Τὴν ἴδια νύχτα ὁ Βενιζέλος συνέταξε ἔντονη διαμαρτυρία πρὸς τοὺς ξένους ναυάρχους, τὴν ὁποία ὑπέγραψαν ὅλοι οἱ ὀπλαρχηγοὶ τοῦ Ἀκρωτηρίου, τονίζοντας ὅτι θὰ ἔμεναν στὶς θέσεις τους καὶ θὰ ἔπεφταν ὡς τὸν τελευταῖο ἄνδρα, ἂν οἱ Τοῦρκοι δοκίμαζαν νὰ πάρουν τὸ Ἀκρωτήρι.

Ὁ βομβαρδισμὸς αὐτὸς Χριστιανῶν ἀπὸ πολεμικὰ πλοῖα μεγάλων Χριστιανικῶν δυνάμεων ἔκαμε φρικτὴ ἐντόπωση σὲ ὅλο τὸν πολιτισμένο κόσμον, καὶ ἀναρίθμητα ἦσαν τὰ τηλεγραφήματα καὶ τὰ συγχαρητήρια διεθνῶν προσσωπικοτήτων καὶ ὀργανώσεων ποὺ ἐνεθάρρουν τὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων νὰ δράσει ὑπὲρ τῶν Κρητῶν.

Τὸ Κρητικὸ ζήτημα, στὶς λεπτομέρειες τοῦ ὁποίου δὲν θὰ ἐπεκταθῶ, κατέληξε, ὅπως γνωρίζετε, νὰ περιπλέξει τὴ μητέρα Ἑλλάδα στὸν καταστρεπτικὸ πόλεμο τοῦ '97 μὲ ὅλα τὰ ἀπαίσια ἐπακόλουθά του, καὶ τὴν ταπείνωση ποὺ αἰσθάνθηκε τὸ ἔθνος, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξάτμιση, καθὼς νόμισαν τότε, κάθε ἐλπίδας γιὰ μιὰ δίκαιη λύση τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος. Ἀλλὰ καὶ πάλι ἀνάμεσα σὲ τόσες ἀμφισβητήσεις ὁ Βενιζέλος ἀπηύθυνε νέα διακοίνωση στὸν ἀρχηγὸ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ στόλου (25 Αὐγούστου 1897), διὰ τῆς ὁποίας δήλωνε ὅτι ἡ μόνη ὀρθὴ λύση τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος ἦταν ἡ ἔνωση τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Ὅμως μετὰ τὴν ὑπογραφή τῆς εἰρήνης μὲ τὴν Τουρκία καὶ ὕστερα ἀπὸ μακροχρόνιες διαβουλεύσεις καὶ συζητήσεις, οἱ Δυνάμεις ἀπεφάσισαν νὰ μείνει ἡ Κρήτη ὑπὸ τὸν Σουλτάνο, ἀλλὰ νὰ γίνῃ αὐτόνομη, καὶ ὁ Ἕλληνας βασιλοῦχος Γεώργιος

νά σταλεῖ ὡς Ὑπάτος Ἀρμοστής τοῦ νησιοῦ γιὰ μιὰ τριετία. Στὴν πραγματικότητά ἐμεινε ὀκτὼ χρόνια ἐκεῖ.

Ἔτσι στὶς 21 Δεκεμβρίου τοῦ 1898 ἀποβιβαζόταν ὁ πρίγκιψ Γεώργιος στὰ Χανιά μέσα σὲ ἓνα παραλήρημα ἐθνοσσιασμοῦ τῶν Κρητικῶν, πὸν ἐπανακτοῦσαν τὴν αὐτονομία τους ὄστερα ἀπὸ τόσους αἰῶνες.

Ὁ Γεώργιος ἐξέλεξε ἀμέσως Συμβούλιον —τὴν κυβερνησὴν του— καὶ ὡς Σύμβουλον τῆς Δικαιοσύνης διάλεξε τὸ Βενιζέλο.

Ἡ νέα πολιτεία ἄρχισε νὰ ὀργανώνεται καὶ ὁ Βενιζέλος ὑπέβαλε πλήρη δικαστικὴ νομοθεσία, ἀλλὰ μέσα σὲ λίγους μῆνες ἄρχισαν καὶ οἱ διαφωνίες μεταξὺ του καὶ τοῦ Ὑπάτου Ἀρμοστή. Ὁ χαρακτήρας τοῦ Γεωργίου ἦταν ἀπολυταρχικὸς καὶ ἀντιρρήσεις δὲν δεχόταν, καὶ γι' αὐτὸ ἀπάλλαξε τὸ Βενιζέλο τῶν καθηκόντων τοῦ Συμβούλου. Ἐκεῖνος τότε ἔγινε ἀρχηγὸς τῆς ἀντιπολιτεύσεως, καὶ ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστάσεως πὸν ἐξεοράγη στὶς 23 Μαρτίου τοῦ 1905 στὸ Θέρισο. Εἶχε, βλέπετε, τὸν ἐπαναστάτη μέσα στὸ αἷμα του— καὶ μὲ τὴν νέα πιά Συνέλευση πὸν κλήθηκε στὸ Θέρισο κήρυξε τὴν ἔνωση μὲ τὴν Ἑλλάδα. Οἱ Δυνάμεις καὶ πάλι ἀντέδρασαν, καὶ μετὰ μακρὰς συνεννοήσεις, κατὰ τὶς ὁποῖες ἔγιναν δεκτὲς πολλὰς ἀπὸ τὶς ἀπόψεις τοῦ Βενιζέλου, ἔληξε ἡ Ἐπανάσταση τοῦ Θερίσου.

Ὁ πρίγκιψ Γεώργιος ἔφυγε τὸ 1906, καὶ ἦλθε ὡς Ὑπάτος Ἀρμοστής Κρήτης ὁ σὺμφρων Ἀλέξανδρος Ζαΐμης, καὶ μετὰ ἄλλες διενέξεις καὶ περιπέτειες ἔγινε τὸ 1910 ὁ Βενιζέλος Πρόεδρος τῆς Τακτικῆς Κρητικῆς Συνελεύσεως καὶ πρωθυπουργὸς τῆς Κρήτης. Τὰ ἔξανα διεθνή στρατεύματα ὅλα ἔφυγαν καὶ ἡ διοίκηση περιῆλθε στὰ χέρια τῆς νόμιμης Κρητικῆς κυβερνήσεως.

Ἐδῶ τελειώνει ἡ πρώτη φάση, ἡ Κρητικὴ φάση, τῆς περιπετειώδους πολιτικῆς σταδιοδρομίας τοῦ μεγάλου αὐτοῦ Πολιτικοῦ, καὶ ἀνοίγει ἡ δεύτερη καὶ σπουδαιότερη, ἡ Ἑλλαδική.

Μετὰ τὴν ἦττα καὶ τὴν ταπείνωσιν τοῦ '97, γενικὴ ἀπαισιοδοξία ἐπικράτησε στὴν Ἑλλάδα, οὔτε χρησιμοποιοῦντο ἡ εἰρηνικὴ ἐκείνη περίοδος πὸν ἀκολούθησε γιὰ νὰ ἀναδιοργανωθῆ καὶ νὰ βελτιωθῆ τὸ κοινοβουλευτικὸ σύστημα. Ἐξακολούθησε ὁ παλαιὸς παλαιοκομματισμὸς καὶ τὰ προσωπικὰ κόμματα μὲ τὶς συχνὰς ἀλλαγὰς κυβερνήσεων καὶ τὴν ρουσφετολογία. Ἀλλὰ καὶ στὸ πνευματικὸ πεδίο ἐξακολούθησαν οἱ σκληρὰς διενέξεις γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, γιὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Ἐδαγγελίου, κ.λπ. Καὶ ἐνῶ τὸ Κρητικὸ ζήτημα εἶχε κάπως ἡσυχάσει, παρουσιάσθηκε ἄλλο ὀξύτατον καὶ ἀπαιτητικὸ ἐθνικὸν θέμα, τὸ Μακεδονικόν, μὲ Βουλγάρους καὶ Σέρβους ἀντιπάλους.

Γιὰ ἐπιστέγασμα ὄλων αὐτῶν ξέσπασε τὸ 1908 καὶ ἡ Ἐπανάστασις τῶν Νεοτούρκων, πὸν ἐπιζήτησε πόλεμον μὲ τὴν Ἑλλάδα, ἐλπίζοντας σὲ ἓνα καινούργιον

⁹⁷, και διοχετεύοντας έτσι τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐχθρῶν τῆς πρὸς τὰ ἔξω. Οἱ Κρητικοὶ καὶ πάλι εἶχαν δώσει τὴν ἀφορμὴν γιατί, ἀπόντος τοῦ Ζαΐμη, εἶχαν ἐγκαταστήσει πενταρχία, μὲ μέλος τῆς τὸ Βενιζέλο, πὸν ζήτησε νὰ κυβερνήσει τὸ νησὶ ἐν ὀνόματι τοῦ βασιλέως τῆς Ἑλλάδος Γεωργίου καὶ κατὰ τὸ Ἑλληνικὸ σύνταγμα. Μὲ δυσκολία ξεπεράστηκε ἡ κρίση ἐκείνη.

Τὴν ἀπογοήτευση καὶ τὴν ἀπαισιοδοξία πὸν βασίλευε, ὥραϊα περιγράφει ὁ Παλαμᾶς στὴν εἰσαγωγὴ τῆς «Φλογέρας τοῦ Βασιλιᾶ», τοῦ ἔπους πὸν ἔγραψε τότε γιὰ νὰ ξυπνήσει στὸ ἔθνος τὸ ἡρωικὸ πνεῦμα, τὸ τόσο ἀναγκαῖο γιὰ τὸ Μακεδονικὸ ἀγῶνα.

Σβησμένες ὅλες οἱ φωτιές οἱ πλάστρες μὲς στὴ χώρα,
στὴν ἐκκλησιά, στὸν κλίβανο, στὸ σπίτι, στ' ἀργαστήρι,
παντοῦ, στὸ κάστρο, στὴν καρδιά, τ' ἀποκαΐδια, οἱ στάχτες.

.....
Τὰ χέρια εἶναι παράλυτα καὶ τὰ σφυριὰ παρμένα
καὶ δὲ σφυροκοπᾶ κανεὶς τ' ἄρματα καὶ τ' ἀλέτρια,
κι ἡ φούχτα κάποιου ζυμωτῆ λίγο σιτάρι ἂν κλείσει,
δὲ βρίσκει τὴν πυρὴ ψυχὴ ψωμὶ γιὰ νὰ τὸ κάμει.

.....
Τραγούδι τῶν ἡρώων! Ἐμπρός, τραγούδι τῶν ἡρώων!

Σὲ ἄλλο τόνο ἐκφράζει στὰ «Σατυρικά Γυμνάσματα» τὴν περιφρόνησή του ὁ Παλαμᾶς γιὰ τὸ τότε κατάντημα τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ τόπου.

Ζαγάρια καὶ τσακάλια καὶ κοκκόροι,
σηκωτοὶ κάθε τόσο στὸ ποδᾶρι,
μόρτηδες, λουῖστροι, ἀργοί, λιμοκοντόροι.
Στὸν ἀφέντη χαρὰ πού τοὺς λανσάρει!
Καὶ ποιά εἶναι τὰ σωστά, ποιά τὰ μεγάλα
πού τὴν ὄρμη τοὺς δίνουν καὶ τὴ χάρη;
Προδότες οἱ Τρικούπηδες. Κρεμάλα!
Κι οἱ Ψυχάρηδες; Γιούχα! Πλερωμένοι.
Νὰ ἡ Ἑλλάδα! Ἄρσακιώτισσα δασκάλα,
μὲ λογιώτατους παραγομισμένη.

Κι ὁ Ρωμιός; Ἄφεριμι! Μυαλό; Κουκούτσι.

Ἄπὸ τὸν καφενὲ στὴν Πόλη μπαίνει,

τοῦ ναργιλέ κρατώντας τὸ μαρκοῦτσι.

Ἡ γενικὴ ἀγανάκτηση γιὰ τὴν κατάσταση αὐτὴ δὴγήρησε στὴ συγκρότηση τοῦ Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου καὶ στὴν ἐπανάσταση τοῦ Γουδι (15 Αὐγούστου 1909) —ἀρχηγὸς ἦταν ὁ συνταγματάρχης Ζορμπᾶς— πὸν διακήρυξε ὅτι τὸ κύριο ἐμπόδιο γιὰ τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος ἦσαν οἱ πολιτικοὶ τῆς, καὶ ὅτι ἡ διοίκηση ἔπρεπε νὰ ἐξυγιανθεῖ. Τὸ πρόγραμμα τῶν ἐπαναστατῶν ἦταν δραστικὸ καὶ λαοφιλές, ἀλλὰ σύντομα ἀνεγνώρισαν οἱ ἴδιοι τὴν ἀδυναμία τους νὰ τὸ φέρουν μόνου εἰς πέρας καὶ ἀπεφάσισαν νὰ προσκαλέσουν ρυθμιστὴ τῆς καταστάσεως «νομοθέτη» ἔξω ἀπὸ τὴν παλαιὰ Ἑλλάδα. Ὡς τέτοιο διάλεξαν τὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλου, νέο δραστήριον πὸν δὲν τὸν δέσμευαν Ἑλληνικοὶ κομματικοὶ δεσμοὶ οὔτε παλαιοκομματικὲς παραδόσεις, καὶ τὸν προσκάλεσαν νὰ ἔλθῃ στὰς Ἀθήνας.

Ὁ Ἀλέξανδρος Ζαΐμης τότε προφήτευσε ὅτι, ἂν ὁ Βενιζέλος μποροῦσε νὰ συμφιλιοθεῖ μὲ τὴ Βασιλικὴ οἰκογένεια, θὰ γινόταν ὁ σωτήρας τῆς Ἑλλάδος. Ἄλλὰ καὶ ἓνας ἄλλος, πολὺ μεγαλύτερος πολιτικός, ὁ Κλεμανσώ, εἶχε γράφει σὲ ἀνύποπτο χρόνον ὅτι «πρὶν λίγο στὸ ταξίδι μου στὴν Κρήτη συνάντησα ἓνα νέο δικηγόρον, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα δὲν θυμᾶμαι καλά, ἀλλὰ τὸ ὁποῖο εἶμαι βέβαιος ὅτι σύντομα θὰ ἀντηγήσει σὲ δλόκληρη τὴν Ἐδρῶπη» —καὶ τί δίκαιον πὸν εἶχε.

Ὁ Βενιζέλος δέχθηκε τὴν πρόσκληση τοῦ Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου καὶ ἦλθε στὰς Ἀθήνας στίς 28 Δεκεμβρίου τοῦ 1909· ἀρνήθηκε ὅμως νὰ ἀναλάβῃ τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας ἀμέσως. Ζήτησε νὰ συγκληθεῖ πρῶτα Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ, ν' ἀντικατασταθεῖ ὁ πρωθυπουργὸς Μαυρομιχάλης καὶ νὰ διαλυθεῖ ὁ Στρατιωτικὸς Σύνδεσμος. Κατόπιν γύρισε στὴν Κρήτη.

Καὶ πράγματι, στίς 8 Αὐγούστου τοῦ 1910, ἐνῶ ἐκεῖνος εὐρίσκειτο στὴν Ἐλβετία, ἔγιναν ἐκλογαὲς Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς, καὶ ἐξελέγη πρῶτος βουλευτὴς Ἀττικο-Βοιωτίας. Τότε παραιτήθηκε πιά ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἡγεσία στὴν Κρήτη, καὶ ἔγινε καὶ Ἕλληνας πολίτης —πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο διαμαρτυρήθηκε ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις.

Στίς 5 Σεπτεμβρίου ἀπεβιβάσθη στὸν Πειραιά, ὅπου τοῦ ἔγινε θριαμβευτικὴ ὑποδοχὴ, καὶ διακήρυξε στὸν Ἀθηναϊκὸ λαόν, πὸν εἶχε κατακλύσει τὴν Πλατεία Συντάγματος, τίς πεποιθήσεις καὶ τίς ἐπιδιώξεις του. Ἐκεῖ εὐθὺς ἔδειξε καὶ τὴν ἡγετικὴν του ἐπιβολήν. Γιατὶ ἐνῶ τὸ πλῆθος ζητοῦσε νὰ γίνῃ συντακτικὴ συνέλευσις, ἐκεῖνος ἀντέταξε τὴν ἀκλόνητον ἐμμονήν του στὴν ἀρχὴ τῆς ἀναθεωρητικῆς.

Καὶ σὲ νέα ἔκκληση τοῦ πλήθους γιὰ συντακτικὴ, γιὰ τρίτη φορὰ ἀπήντησε: «Ἐίπα ἀναθεωρητικὴ».

Ὁ γέρο-Δραγούμης δὲν φάνηκε ἱκανὸς νὰ χειραγωγῆσει τὰ πράγματα, καὶ ὁ βασιλεὺς Γεώργιος Α' ἀνέθεσε τότε στὸν Ἐλευθέριον Βενιζέλο, 46 χρόνων, νὰ σχηματίσει κυβέρνησις. Ἦταν ἡ 6ῃ Ὀκτωβρίου τοῦ 1910, μεγάλη ἡμέρα τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας. Ἄς σημειωθεῖ, ὅτι ἀπὸ τότε ὁ Γεώργιος Α' καὶ ὁ Βενιζέλος, ὁ παλαιὸς ἀντίπαλος τοῦ γιοῦ του, συνεργάστηκαν στενὰ καὶ δημιουργικὰ πρὸς μέγα ὄφελος τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Βενιζέλος μάλιστα εἶδε τὶς ἐχθρικές, παλαιοκομματικὰς ἀντιδράσεις ποὺ προκάλεσε ἡ ἀνάθεση σ' αὐτὸν τῆς ἐντολῆς σχηματισμοῦ κυβερνήσεως, παραιτήθηκε, καὶ ὁ Βασιλεὺς προκήρυξε νέες ἐκλογὰς οἱ ὁποῖες ἔδωσαν στὸ Βενιζέλο—στις 28 Νοεμβρίου τοῦ 1910—τόση πλειοψηφία, ὅση ποτὲ δὲν εἶχε λάβει ὁ Τρικοῦπης, οὔτε στὶς μέρες τῆς μεγαλύτερης δόξας του.

Ἡ δευτέρα αὐτῆ Ἀναθεωρητικῆ Βουλῆ ψήφισε καὶ τὸ νέο ἀναθεωρημένο σύνταγμα τοῦ 1911 καὶ πολλὰ ἄλλα σωτήρια μέτρα, τὰ ὁποῖα ἔθεσαν τὶς βάσεις γιὰ τὴν κατοχύρωση τῆς δικαιοσύνης, τὴν ἐξυγίανση τῆς διοικήσεως, τὴν ἀπόδοση τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν, τὴν ὀργάνωση τῶν ἐνόπλων δυνάμεων, τὴν παιδεία. Ἰδρύθηκε τότε καὶ τὸ «Κόμμα Φιλελευθέρων».

Τὴν Β' Ἀναθεωρητικῆ Βουλῆ διαδέχθηκε στὶς 12 Μαρτίου 1912 κανονικὴ πλέον Βουλῆ 181 ἀντιπροσώπων—ἡ πλειοψηφία τῶν Φιλελευθέρων ὑπῆρξε πάλι καὶ στὶς ἐκλογὰς αὐτὰς συντριπτικὴ— καὶ προχώρησε πιά ὁ Βενιζέλος στὸ μέγα ἔργο τῆς ριζικῆς ἀναδιοργάνωσης τοῦ κράτους, καθὼς καὶ στὶς ἐπαφές του μὲ τὰ ἄλλα Βαλκανικὰ κράτη.

Τότε παρουσιάσθηκε καὶ μεγάλη ἀντιπροσωπεία ἀπὸ τὴν Κρήτη, ἡ ὁποία τοῦ ἀξίωσε νὰ γίνῃ δεκτὴ στὴν Ἑλληνικὴ Βουλῆ. Ὁ Βενιζέλος—μὲ σπαραγμὸ καρδιάς— τοὺς ἀπαγόρευσε τὴν εἴσοδο στὴ Βουλῆ, γιὰ νὰ μὴν διακινδυνεύσει νέο πόλεμο μὲ τὴν Τουρκία πρὶν οἱ ξένες στρατιωτικὲς ἀποστολὰς ποὺ εἶχαν προσκληθεῖ, ἡ Γαλλικὴ καὶ ἡ Ἀγγλική, γυμνάσουν καὶ ὀργανώσουν τὶς Ἑλληνικὰς ἐνόπλους δυνάμεις.

Ἡ Ἑλλάς, ἀφοῦ ὀργανώθηκε χάρις στὶς ἄοκνες φροντίδες καὶ τὴ δαιμόνια ἱκανότητα τοῦ Βενιζέλου, κήρυξε τὸν πόλεμο κατὰ τῆς Τουρκίας στὶς 18 Ὀκτωβρίου τοῦ 1912, δηλαδὴ ἀκριβῶς τὴν ἡμέρα ποὺ ἡ ἠττημένη Τουρκία ὑπέγραφε τὴ Συνθήκη τῆς Αἰωζάνης μὲ τὴν Ἰταλία, στὴν ὁποία παραχωροῦσε τὴ Λιβύη καὶ τὰ Δωδεκάνησα.

Αὐτὴ τὴ φορὰ, ἐν ἀντιθέσει μὲ τὸ '97, ἡ Ἑλλάς δὲν πολέμησε μόνη, εἶχε Βαλκανικοὺς συμμάχους τὴ Σερβία, τὴ Βουλγαρία καὶ τὸ Μαυροβούνιο, ὅλους

ἐξ ἴσου προθύμους νὰ διώξουν τὴν Τουρκία ἀπὸ τὴν Εὐρώπη. Ἔως τότε κανένας Ἕλληρ πολιτικὸς δὲν εἶχε κατορθώσει — ἂν καὶ ὁ Τρικουπὴς τὸ προσπάθησε τὸ 1891— νὰ σχηματίσει Βαλκανικὴν συμμαχίαν κατὰ τῆς Τουρκίας, ἢ ὅποια πάντα φρόντιζε νὰ κρατᾷ τοὺς Χριστιανοὺς ὑπηκόους τῆς διηρημένους, εὐνοώντας πότε τὸν ἓνα καὶ πότε τὸν ἄλλο. Ὁ Βενιζέλος κατόρθωσε ὅ,τι φαινόταν ἀδύνατο, καὶ οἱ Βαλκανικοὶ σύμμαχοι πολέμησαν μαζὶ τὴν Ὀθωμανικὴν Ἀυτοκρατορίαν. Στὴν Ἑλλάδα βέβαια ἔπεσε τὸ σπουδαιότερον ἔργον, νὰ ἀποκλείσει τὸν Τουρκικὸν στόλον ἐκ τῆς Δαρδανέλλιας, ὥστε νὰ μὴ μπορέσει ἡ Τουρκία διὰ θαλάσσης νὰ μεταφέρει ἐκ τῆς Εὐρωπαϊκῆς πολεμικῆς μέτωπον τὴν Ἀσιατικὴν τῆς στρατιῆς. Οὔτε δρόμοι, οὔτε σιδηροδρόμοι ὑπῆρχαν τότε ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ὥστε νὰ τὴν μεταφέρει διὰ ξηρᾶς. Τὸ ἔργον αὐτὸ ἐξετέλεσε λαμπρὰ ὁ Ἕλληρικὸς στόλος μὲ πρωταγωνιστὴν τὸ Ναύαρχον Παῦλον Κουντουριώτην καὶ τὸ θωρηκτὸ «Ἀβέρωφ».

Ποῖν δὲμος νὰ κηρύξει ἡ Ἑλλὰς τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, ὁ Βενιζέλος ἔκαμε δεκτοὺς τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Κρήτης ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Βουλῇ, πρὸς μεγίστην συγκίνησην τοῦ ἰδίου καὶ ἀγαλλίασιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὀλοκλήρου. Ἐπὶ τέλους ἡ ἠρωικὴ μεγαλὸν ἔργον πέτυχε τὴν πολυπόθητον ἔνωσιν μὲ τὴν μητέρα Ἑλλάδα, μετὰ 700 χρόνια σκλαβιᾶς καὶ ἀγωνίας.

Οἱ Βαλκανικοὶ πόλεμοι —τόσο ὁ Ἑλληνοτουρκικὸς τοῦ 1912, ὅσο καὶ ὁ Ἑλληνοβουλγαρικὸς τοῦ 1913— μὲ τὴν λαμπρὴν νίκην, τὸν ἄκρατον ἐνθουσιασμόν καὶ τὴν ἐθνικὴν ὁμοψυχίαν εἶναι ἴσως τὸ ἀπόγειον τῶν κατορθωμάτων τοῦ Βενιζέλου, ἢ μεγαλύτηρον προσφοράν τοῦ πρὸς τὸ ἔθνος, πὸν μὲ ἐνθουσιασμόν καὶ πίστην ἐνωμένο τὸν ἀκολούθησε. Κανεὶς πὸν δὲν ἔζησε τὴν μέρεσ ἐκεῖνες —ἔτσι μοῦ ἔλεγον οἱ γονεῖς μου— δὲν μπορεῖ νὰ συλλάβῃ τὸ πνεῦμα, τὴν ἔξαρσιν, τὴν ὑπερηφάνειαν ὀλοκλήρου τοῦ ἔθνους —καὶ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν κοινότητα τοῦ ἐξωτερικοῦ ἑκατοντάδες ἐθελοντὲς ἔσπευσαν πρόθυμοι νὰ πολεμήσουν— πὸν ἔβλεπε ἐπὶ τέλους τοὺς προαιώνιους πόθους τοῦ νὰ ἐκπληρώνονται:

Ἐβγήκανε ἀλήθεια καὶ τοῦ παπποῦ
καὶ τῆς γιαιγιᾶς τὰ τόσα παραμῦθια,

ὅπως τόσο εὐστοχα τραγοῦδῃσε καὶ πάλιν ὁ Σουρῆς ἐν τῇ «Ρωμῳῶν» του. Θεσσαλονίκη, Γιάννενα, Καβάλα, τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου δικὰ μας. Ὁ Τοῦρκος ταπεινωμένος, ὁ Βούλγαρος ἠττημένος καὶ ὁ Ἄθως, τὸ μεγάλο μοναστικὸν κέντρο τῆς Ὀρθοδοξίας, ἐλεύθερος.

Ἦ Ὁ Δροσίνης μὲ τὸν ἀπλὸ καὶ ἡμερο τρόπο τοῦ τὰ τραγούδησε κι αὐτὸς στὰ «Φωτερὰ Σκοτάδια».

Ἦ ὦ θαῦμα! Οἱ πόνοι ἐβαλσαμώθηκαν
 Κ' ἐσώπασαν οἱ αἰώνιοι θρῆνοι
 Κι' ἀπλώθηκε στὰ κρύα χαλάσματα
 Μιὰ οὐρανογέννητη χαρά.

Ἦ Ὅλο τὸ φῶς, ποὺ ἦπιαν τὰ μάρμαρα,
 Τὸν ὕπνο αἰώνων κοιμισμένα,
 —Χρυσάφι τῶν ματιῶν ἀλόγιαστο—
 Τὸ σκόρπισαν σὲ μιὰ στιγμή.

Καὶ κάτι ὠραῖο, σὰ δοξολόγημα,
 Πρὸς τ' οὐρανοῦ τῆ θεία γαλήνη
 Ἦ Ἀφωνο, ἀγνό, ἔλαφρὸ ἐφτερούγισε
 Μ' ὀρθάνοιχτα λευκὰ φτερά.

Πόσες γενιές γενιῶν ἐπέρασαν
 Γιὰ νάρθη ἢ μέρα, ἢ ὦρα ἐκείνη.

Ἦ Ἀλλὰ καὶ τίποτε ἴσως δὲν δείχνει πόσο βαθιὰ στὴν ψυχὴ τῶν Ἑλλήνων ἀντήχησαν οἱ νίκες τοῦ '12-'13 ἀπὸ τὴν ἀναβίωση τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, ποὺ εἶχε κατ' οὐσίαν σωπάσει ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως:

Ἦ Ἔτσι μιὰ ἀγρόμαμη κοπέλα σὲ χωριὸ τῆς Κυνουρίας ἀκούστηκε νὰ να-
 νουρίζει τὴ μικρὴ ἀδελφή της αὐτοσχεδιάζοντας:

Τὰ πήραμε τὰ Γιάννενα, μάτια πολλὰ τὸ λένε
 (ὅπου γελοῦν καὶ κλαῖνε).

Τὸ λέν πουλιά τοῦ Γρεβενοῦ κι ἀηδόνια τοῦ Μετσόβου.
 Τὸ λέν οἱ χτύποι κι οἱ βροντές, τὸ λένε κι οἱ καμπάνες,
 τὸ λένε κι οἱ χαρούμενες καὶ μαυροφόρες μάνες.

Καὶ ἐδῶ θέλω νὰ σταθῶ καὶ νὰ τονίσω ὅτι οἱ νίκες τῶν Βαλκανικῶν πολέ-
 μων δὲν ὀφείλονται μόνο στὴ λαμπρὴ ἡγεσία τοῦ Βενιζέλου καὶ στὸν ἥρωικό μας

στρατό, ἀλλὰ καὶ στὸν Ἑλληνα δάσκαλο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης —καὶ τὸν Ἑλληνα δάσκαλο τῆς Τουρκοκρατίας— ποὺ ἐνέπνευσε τὸ φρόνημα καὶ τὴν Ἑλληνικὴ ὑπερηφάνεια στὰ παιδιά. Ἄς τὸ λάβουν ὑπ' ὄψη τοὺς πολλοὶ ἀπὸ τοὺς σημερινούς μας παιδαγωγούς.

Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς Ἑλληνικοὺς θριάμβους συνέβη κάτι ποὺ συγκλό- νισε καὶ λύπησε ὅλο τὸ ἔθνος, ἡ δολοφονία τοῦ Βασιλέως Γεωργίου στὴ Θεσσαλο- νίκη, ὅπου εἶχε ἐγκατασταθεῖ ὡς φύλακας τῶν Ἑλληνικῶν δικαίων καὶ δικαιο- μάτων.

Τὸν διαδέχθηκε στὸ θρόνο ὁ γιὸς του Κωνσταντῖνος, στεφανωμένος μὲ τὶς δάφνες τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Ἰωαννίνων —ἦταν ὁ ἔνδοξος ἀρχιστράτηγος τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ στοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους.

Τὸν ἐπόμενον χρόνον, τὸν Αὐγούστου τοῦ 1914, κηρύχθηκε ὁ Πρῶτος Παγκό- σμιος Πόλεμος. Γιὰ τοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς Βαλκάνιους γείτονές τοὺς δὲν ἦταν παρὰ μιὰ ἐπιδείνωση κρίσης ποὺ εἶχε ἀρχίσει δυὸ χρόνια νωρίτερα.

Τὰ πρῶτα σημεῖα τῆς μοιραίας ρήξεως Κωνσταντίνου καὶ Βενιζέλου φάνη- καν ἀμέσως. Καὶ οἱ δύο ἄνδρες ἦσαν πολὺ δημοφιλεῖς, ὁ Βενιζέλος γιατί εἶχε ἐπι- τύχει τὴ Βαλκανικὴ συμμαχία καὶ τὰ μεγάλα κέρδη τῶν Βαλκανικῶν πολέμων, καθὼς καὶ τὴν ἔνωση τῆς Κρήτης, ὁ Βασιλεὺς γιὰ τὸν πρωτεύοντα στρατιωτικὸ ρόλο ποὺ εἶχε παίξει στὶς Βαλκανικὰς ἐκστρατεῖες, ἀλλὰ καὶ γιατί λεγόταν «Κων- σταντῖνος» —ὄνομα μὲ ἰδιαιτέρη σημασία— καὶ ἦταν καὶ ὁ πρῶτος Ἑλληὺ βασι- λεὺς ποὺ εἶχε γεννηθεῖ στὴν Ἑλλάδα. Ἀλλὰ οἱ συμπάθειες τῶν δύο αὐτῶν πρωτα- γωνιστῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ δράματος, καθὼς καὶ οἱ προβλέψεις τοὺς γιὰ τὴν ἔκβα- ση τοῦ Πρῶτου Παγκοσμίου Πολέμου ἦσαν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετες.

Ὁ Βασιλεὺς θαύμαζε τὸ Γερμανικὸ στρατό —τοῦ εἶχε δοθεῖ καὶ ἡ ράβδος τοῦ Γερμανοῦ Στρατάρχη— καὶ μὲ λύπη ἀρνήθηκε τὴν πρόσκληση τοῦ Κάιζερ, ἀδελφοῦ τῆς συζύγου του Βασιλίσσης Σοφίας, νὰ πολεμήσει ἡ Ἑλλὰς μὲ τὶς Κεντρικὰς Δυνάμεις.

Ἀντίθετα, ὁ Κρητικὸς πολιτικὸς πίστευε στὴ ναυτικὴ δύναμη τῶν Ἀγγλο- γάλλων —«Μέγα τὸ τῆς θαλάσσης κράτος»— καὶ στοὺς οικονομικοὺς δεσμοὺς τῆς Ἑλλάδος μὲ τοὺς Συμμάχους, καὶ ἀκόμη συμπαθοῦσε τὸ φιλελεύθερο πνεῦμα τοὺς, τὸ τόσο ἀντίθετο μὲ τὸ Γερμανικὸ μιλιταρισμό.

Εἶναι βέβαια ἀδύνατον ἐδῶ νὰ σκιαγραφηθοῦν τὰ πολλὰ καὶ περίπλο- κα διπλωματικά, πολιτικά καὶ στρατιωτικά γεγονότα ποὺ διαδραματίσθηκαν τό- τε καὶ ποὺ ὀδήγησαν στὴν τελικὴ διάσταση Βασιλέως καὶ Βενιζέλου, καὶ στὸν ὀλέθριον ἔθνικὸ διχασμό: ἡ τήρηση ἢ μὴ τήρηση τῆς ὑποσχέσεως βοήθειας τῆς

Ἑλλάδος πρὸς τὴν Σερβία, οἱ πιέσεις καὶ ὑποσχέσεις Γερμανῶν καὶ Ἀγγλογάλλων, ἡ ἔμμομη φιλοгерμανικὴ πολιτικὴ «οὐδετερότητος» τοῦ Βασιλέως, τὸ Βορειοηπειρωτικὸ ζήτημα, ἡ ἐκστρατεία τῶν Ἀγγλογάλλων στὰ Δαρδανέλλια, ἡ ἄφιξη τῶν Ἀγγλογάλλων στὴ Μακεδονία γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὴν Σερβία, ὅλα αὐτὰ πρὸς ὁδήγησαν στὶς ἐπανειλημμένες παραιτήσεις καὶ ἀπομακρύνσεις τοῦ Βενιζέλου ἀπὸ τὴν κυβέρνησι, ἐνῶ θριαμβευτικὰ πλειοψηφοῦσε τὸ κόμμα του στὴ Βουλὴ καὶ τέλος ἡ παράδοσι τοῦ Ροῦπελ καὶ τοῦ 4ου σώματος στρατοῦ —τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Καβάλας στοὺς Βουλγάρους— ὅλα αὐτὰ ὁδήγησαν τὸ Βενιζέλο, ὅταν ἀπέτυχε καὶ ἡ τελευταία προσπάθειά του νὰ πείσει τὸ Βασιλεῖα νὰ κινηθεῖ κατὰ τῆς Βουλγαρίας, νὰ φύγει ἀπὸ τὰς Ἀθήνας στὶς 13 Σεπτεμβρίου τοῦ 1916 μὲ ἑκατὸ περίπου στρατιωτικοὺς καὶ πολιτικοὺς συνεργάτες του γιὰ τὴν Κρήτη. Ἐκεῖ ἀνεκοίνωσε τὸ σχηματισμὸ Προσωρινῆς Κυβερνήσεως μὲ κύρια μέλη τὸ ναύαρχο Κοντουριώτη καὶ τὸ Στρατηγὸν Δαγκλῆ, καὶ σκοπὸ τὸν πόλεμο κατὰ τῶν Βουλγάρων στὸ πλευρὸ τῶν Συμμάχων.

Ἡ Προσωρινὴ αὐτὴ Κυβέρνησι ἐγκαταστάθηκε στὶς 26 Σεπτεμβρίου στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου καὶ ἀνέλαβε τὴ διοίκησι τῶν δυνάμεων τῆς Ἐθνικῆς Ἀμυνας, πρὸς εἶχε νωρίτερα ὑπὸ τὸν ταγματάρχην Ζυμβρακάκη ἐπαναστατήσει κατὰ τῆς κυβερνήσεως τῶν Ἀθηναίων.

Ἀκολούθησαν οἱ ἄμεσες ἐπεμβάσεις τῶν Συμμάχων κατὰ τῆς κυβερνήσεως τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ βασιλέως Κωνσταντίνου, οἱ ἀξιώσεις παραδόσεως πολεμικοῦ ὄπλου καὶ τοῦ ἀεροπλυσμοῦ τοῦ στόλου, ἡ ἀπόβασι συμμαχικοῦ στρατοῦ στὸ Φάληρο καὶ στὸν Πειραιά, ὁ βομβαρδισμὸς σημείων τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ Γαλλικὰ πολεμικά, —καὶ σημείων κοντὰ στὰ ἀνάκτορα— ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος, οἱ συμπλοκὲς Ἑλλήνων καὶ συμμάχων στρατιωτῶν καὶ τελικὰ τὸ *Ultimatum* τῶν Συμμάχων πρὸς τὸν Βασιλεῖα νὰ παραιτηθεῖ, πρὸς τὸν ἀνάγκασε νὰ φύγει στὶς 2 Ἰουνίου τοῦ 1917, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸ θρόνο του. Τὸν διαδέχθηκε, ὅπως ἐνθυμεῖσθε, ὁ δευτερότοκος γιὸς του Ἀλέξανδρος.

Ὁ νέος βασιλεὺς ἀνέθεσε στὶς 11 Ἰουνίου στὸ Βενιζέλο νὰ σχηματίσει κυβέρνησι, καὶ ἔτσι ἀπέκτησε πάλι ἡ Ἑλλὰς μία καὶ μόνο κυβέρνησι, ἡ ὁποία ἀνεκάλεσε τὴ Βουλὴ τοῦ 1915 πρὸς εἶχε παρανόμως διαλυθεῖ, καὶ ἡ Ἑλλὰς ὀλοκληρη πιά μπῆκε στὸν πόλεμο στὸ πλευρὸ τῶν Συμμάχων. Μὲ τὴν ἀνοιξι τοῦ 1918, 250.000 Ἑλληνας εἶχαν στρατολογηθεῖ, καὶ οἱ ἐνωμένους δυνάμεις Γάλλων, Ἀγγλων, Ἑλλήνων καὶ Σέρβων ἄρχισαν τὴν ἐπίθεσι πρὸς ὁδήγησε στὴν ἤττα τῆς Βουλγαρίας —ἡ νίκη τῶν δικῶν μας ἀνδρῶν στὸ Σκρά ἦταν ἀποφασιστικὴ— καὶ στὴν ἀνακωχὴ μὲ τὴν Τουρκία στὶς 30 Ὀκτωβρίου 1918.

Ἄλλὰ δυστυχῶς οἱ ὄπαδοι ἀμφοτέρων τῶν ἀντιμαχόμενων πολιτικῶν παρατάξεων εἶχαν διαπράξει πολλὰ τὰ ἀπρεπῆ καὶ τὰ ἄκρως ἐμπαθῆ κατὰ τὸ διάστημα τοῦ πρώτου Μεγάλου Πολέμου καὶ εὐθὺς μετὰ, οἱ συνέπειες τῶν ὁποίων ὑπῆρξαν τραγικῆς καὶ βασάνισαν τὸν τόπο γιὰ δεκαετίες.

Φθάνομε λοιπὸν στὸ 1919 μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Νεϋγί (27 Νοεμβρίου 1919) μὲ τὴ Βουλγαρία, καὶ στὸ 1920 μὲ τὴ Συνθήκη τῶν Σεβρῶν μὲ τὴν Τουρκία (10 Αὐγούστου 1920), τὶς δύο μεγάλες διπλωματικῆς νίκαις τοῦ Βενιζέλου, μὲ τὶς ὁποῖες ἐξ αἰτίας τοῦ προσωπικοῦ του κόρους —εἶχε βαθύτατα ἐντυπωσιάσει τοὺς συμμάχους στὶς διαπραγματεύσεις ἢ προσωπικότητα τοῦ Βενιζέλου—ἐξασφάλισε γιὰ τὴν Ἑλλάδα περισσότερα κέρδη ἀπὸ ὅσα ὁποιοσδήποτε ἄλλος θὰ μπορούσε νὰ ἐπιτύχει.

Ἐλαβε τότε ἡ Ἑλλὰς τὴν Ἀνατολικὴν Θράκη ὡς τὴ γραμμὴ τῆς Τσατάλτσας —ἠκούοντο οἱ σάλπιγγες τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ ποῦ ἦταν στρατοπεδευμένος ἐκεῖ εἰς τὸ Πατριαρχεῖο— καὶ δύο ἀπὸ τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου, τὴν Ἰμβρο καὶ τὴν Τένεδο, ποῦ ἦσαν ἀκόμη Τουρκικά· τὸ Καστελλόριζο δόθηκε τότε στὴν Ἰταλία. Ἡ Σμύρνη καὶ ἡ περιοχὴ τῆς ἔμενε τυπικὰ Τουρκικῆ, γι' αὐτὸ καὶ Τουρκικῆ σημαία θὰ κυμάτιζε σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ της φρουρία· ἀλλὰ τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα θὰ τὰ ἐξασκοῦσε ἡ Ἑλλὰς μὲ τοπικὴ Βουλὴ, ἢ ὅποια σὲ πέντε χρόνια θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ζητήσει ἀπὸ τὴν Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν «τὴν τελικὴν ἐνσωματώσιν της εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος».

Ἄν καὶ τὰ Δωδεκάνησα τυπικῶς δίδονταν στὴν Ἰταλία, ἡ συμφωνία Βενιζέλου-Τιττόνι εἶχε καθορίσει τὴ μεταβίβασή τους, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Ρόδο, στὴν Ἑλλάδα.

Αὐτὰ τὰ μεγάλα ἐδαφικὰ κέρδη —γιὰ νὰ μὴ μποῦμε σὲ ζητήματα ἄλλα, ἀποζημιώσεων κλπ.— ἦταν ἓνας γιγαντιαῖος προσωπικὸς θρίαμβος τοῦ Βενιζέλου καὶ τῆς πολιτικῆς του, τὸ ἐπιστέγασμα τόσων κόπων, τόσης ἀγωνίας καὶ τόσων μακροχρόνιων προσπαθειῶν. Τὸ ὄραμα τῆς Ἑλλάδος τῶν δύο ἡπείρων καὶ τῶν πέντε θαλασσῶν γινόταν πραγματικότητα. Ὁ «Ἀβέρωφ» ἦταν ἀγκυροβολημένος ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν Ἁγία Σοφία καὶ ἡ τύχη τῆς ἴδιας τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν εἶχε ἀκόμη κριθεῖ. Θὰ ἔμενε διεθνῆς; Θὰ δίδονταν πίσω στὴν Τουρκία; ἢ θὰ γινόταν Ἑλληνικῆ; Μήπως εἶχε ἔρθει τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ γινόταν πραγματικότητα, ἢ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ, ὅπως ὁ Βενιζέλος, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρο τὸ ἔθνος, τὴν εἶχε ὄνειρευθεῖ. Γιατὶ ὑπῆρχαν καὶ ἐκεῖνοι —μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ἰων Δραγούμης καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Χρῦσανθος— ποῦ ἐρμήνευαν τὴ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ τελείως ἀνεδαφικά· ὅτι δηλαδὴ τὸ Ἑλληνικὸ στοιχεῖο, μένοντας μέσα στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, θὰ ἐπιβαλλόταν σὲ μιὰ μελλοντικὴ ἀναδιάρ-

θρωσὴ της — τοῦ Μεγάλου Ἀσθενοῦς ὅπως τὴν ἔλεγον τότε οἱ Εὐρωπαῖοι— σὲ συμπολιτεία μειονοτήτων — Ἀρμενίων, Κούρδων, Ἑλλήνων κ.λπ.— καὶ ὅτι τελικὰ θὰ τὴν ἐξελλήνιζε —ιδανικὸ τελείως ἀνεδαφικό, καθὼς καὶ τὰ πράγματα τὸ ἀπέδειξαν.

«Θὰ ἐνόμιζε κανεὶς» —γράφει ὁ μέγας Ἀγγλος ἱστορικός καὶ ἀνταποκριτὴς τῶν *TIMES* τοῦ Λονδίνου *William Miller* στὸ λαμπρὸ βιβλίον του *Greece 1821-1921*— «ὅτι ὁ δημιουργὸς αὐτῆς τῆς μεγάλης νέας Ἑλλάδος θὰ ἐλατρεῦετο ἀπὸ τοὺς εὐγνώμονες συμπατριῶτες του. Ἀλλὰ ὄχι, καὶ δολοφονικὴ ἀπόπειρα ἐναντίον του ἔγινε λίγες μέρες μετὰ τὸ θρίαμβό του, καὶ τρεῖς μῆνες μετὰ τὴ Συνθήκη τῶν Σεβρῶν ἦταν ἕνας ἠττημένος πολιτικὸς ἐξόριστος ἀπὸ τὴν πατρίδα του».

Ἐδῶ τελειώνει ἡ δεύτηρη, ἡ μεγάλη περίοδος, τῆς πολιτικῆς δράσεως τοῦ Βενιζέλου, ὁ ὁποῖος, παρ' ὅλη τὴν εὐφυΐα του, δὲν εἶχε, φαίνεται, συνειδητοποιήσει τὸν κάματο τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ μετὰ τόσα χρόνια πολέμων καὶ ἐπιστρατεύσεων, καὶ νόμιζε ὅτι ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἶχαν τὴ δική του ψυχικὴ καὶ σωματικὴ ἀντοχὴ καὶ τὴν ἀκούραστη δραστηριότητά του. Γνωστὸ σφάλμα τῶν μεγάλων ἀνδρῶν.

Ἀργότερα πολλοὶ κατηγοροῦσαν τὸ Βενιζέλο ὅτι ἀφρόνως ἀνέλαβε τὴ Μικρασιατικὴ περιπέτεια πὸν τελικὰ ἔφερε τὴν καταστροφὴν τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Παραβλέπουν, ὅμως, τὶς τότε συνθήκες. Δὲν ἐπρόκειτο νὰ εἶναι μόνη ἡ Ἑλλὰς στὴ Μικρὰ Ἀσία, ὅπως ἔπειτα ἔμεινε. Οἱ Γάλλοι ἐπρόκειτο νὰ κρατήσουν τὴν Κιλικία, οἱ Ἴταλοι τὴν Ἀττάλεια μὲ τὴν ἐνδοχώρα της, ἀνεξάρτητη Ἀρμενία ἰδρύετο, καὶ πρὸς βορρᾶν προεβλέπετο κράτος τοῦ Πόντου. Ὅλοι αὐτοὶ θὰ ἦσαν σύμμαχοι τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀρωγοὶ σὲ μιὰ ὥρα ἀνάγκης. Ἀλλὰ αὐτὰ διαλύθηκαν σὰν καπνός, καὶ ἔμεινε μόνη μιὰ ἐξαντλημένη καὶ ἐγκαταλελειμμένη Ἑλλὰς νὰ ἀντικρίσει τὴν ἀναγεννώμενη Τουρκία τοῦ Κεμάλ, τὴν ὁποία βοήθησαν ἀπροκάλυπτα πρῶτα οἱ Ρῶσοι κομμουνιστὲς καὶ ἔπειτα ἡ Γαλλία πὸν ἐγκατέλειπε τὴν Κιλικία καὶ πὸν ἰδιαίτερη συνθήκη εἰρήνης ὑπέγραψε μὲ τὸν Κεμάλ, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἴταλία, τότε ἐχθρική πρὸς κάθε Ἑλληνικὴ ἐπέκταση, ἔπαιξε τὸ δόλιο ρόλο της. Δυστυχῶς ἡ πτώση τοῦ Λόυδ Τσῶρτς στὴν Ἀγγλία μᾶς στέρησε καὶ τὴν τελευταία Ἀγγλικὴ ὑποστήριξη.

Ὁ ἀρχιτέκτων τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος ἀπομακρύνθηκε τότε στὸ Παρίσι —δήλωσε μάλιστα ὅτι ἀποσύρεται ἀπὸ τὴν πολιτικὴν— καὶ ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐπανῆλθε —εἶχε ἀποθάνει ὁ Βασιλεὺς Ἀλέξανδρος— καὶ ἀκολούθησαν ὅλα τὰ τραγικὰ γεγονότα πὸν ὀδήγησαν στὴ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ μὲ τὸ ξεριζῶμα τῶν ἑκατοντάδων χιλιάδων Ἑλλήνων ἀπὸ τὶς Μικρασιατικὰς καὶ Θρακικὰς τοὺς πατρίδας.

Πόσο ἀκριβὰ πληρώνεται τὸ ἄνθισμα τῶν Πατριδῶν,
ὁ Μάης κι ὁ Ἀπρίλης τῶν ἐθνῶν καὶ ὁ ξαναγεννημός...

τραγούδησε τότε ὁ Παλαμᾶς.

Νεκροὶ σπαρμένοι στὶς πεδιάδες καὶ τὰ περβόλια
καὶ στὰ ἐρμωτόπια καὶ στὰ βράχια τῆς Ἀνατολῆς,
τὰ ποὺ σᾶς ρίζανε σπαθιά, ποὺ σᾶς φάγανε βόλια
βαθιά στὰ σπλάγχνα ἄς ριζωθοῦνε τῆς φυλῆς.

Καὶ ὁ Μιχαὴλ Ἀργυρόπουλος —ὁ Ρήγας Ραγιάς— ὁ Σμυρναῖος ποιητῆς
ποὺ γνώρισε τὴν προσφυγιά, μᾶς λέγει:

κι εἶν' τὸ κλάμα στὸ τραγούδι τοῦ φευγιοῦ
ποὺ τό'δερναν οἱ ἀνέμοι.....

Οἱ πληγῆς ἦταν βαθιές, μεγάλες, καὶ πάλι ὁ Βενιζέλος κλήθηκε νὰ βοηθήσει, νὰ διαπραγματευθεῖ καὶ νὰ ὑπογράψει τὴ Συνθήκη τῆς Λωζάνης τὸ 1923, ποὺ κατέστρεφε τόσο μεγάλο μέρος ἀπὸ τὸ λαμπρὸ του οἰκοδόμημα, ποὺ δὲν τὸν ἄφησαν νὰ τὸ στεργιώσει. Τί νὰ αἰσθάνθηκε ἐκεῖνο τὸ χέρι, ὅταν μὲ τὴ Συνθήκη τῆς Λωζάνης ὑπέγραφε τὸ τέλος τῆς Μεγάλης Ἰδέας, τὸ ἴδιο χέρι ποὺ εἶχε ὑπογράψει τὶς θριαμβευτικὲς συνθήκες τοῦ Λονδίνου, τοῦ Βουκουρεστίου, τοῦ Neuilly καὶ τῶν Σεβρῶν!

Ἄλλὰ ὁ Βενιζέλος δὲν ἦταν μόνο μεγάλος δραματιστής, ἦταν καὶ μεγάλος ρεαλιστής, καὶ ἔκαμε κατὰ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο τὸ καθήκον του γιὰ νὰ σώσει τουλάχιστον τὴ Δυτικὴ Θράκη καὶ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου.

Καὶ τώρα μπαίνομε στὴν τρίτη καὶ τελευταία περίοδο τῆς πολιτικῆς σταδιοδρομίας τοῦ Βενιζέλου, ποὺ λήγει μὲ τὸ θάνατό του.

Ἡ πορεία τῆς Ἑλλάδος μεταξὺ τοῦ 1923 καὶ τοῦ 1940 ἦταν δυσχερέστατη. Γνώρισε δύο μεταπολιτεύσεις, τρεῖς δικτατορίες καὶ τρεῖς κινήματα, καὶ στὰ πρῶτα χρόνια τὸ τρομερὸ πρόβλημα τῆς ἀποκαταστάσεως ἐνὸς ἑκατομμυρίου πεντακοσίων χιλιάδων προσφύγων. Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1924 ἢ τότε Συντακτικὴ Συνέλευση προσκάλεσε τὸ Βενιζέλο νὰ γυρίσει στὴν Ἑλλάδα, καὶ πραγματικὰ ἔκαμε μιὰ σύντομη ἐμφάνιση ὡς Πρωθυπουργός, ἀλλὰ ἐπέστρεψε στὸ Παρίσι, ὅταν ἡ πρότασή του γιὰ δημοψήφισμα καὶ γενικὲς ἐκλογὲς δὲν ἔγινε δεκτὴ. Στὴν Ἑλλάδα

επανήλθε τὸ 1928, ὅταν ἐκεῖνος καὶ τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων ἐξελέγη μὲ μεγάλη πλειοψηφία.

Καὶ ἡ Κυβέρνηση Βενιζέλου στὰ χρόνια 1928-32 ἔχει πολλὰ τὰ θετικὰ νὰ δείξει πὸν βοήθησαν τὴν ἀνόρθωση τοῦ τόπου, καὶ ἐπιβεβαιώνουν τὸ ρεαλιστικὸ πνεῦμα τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ.

Στὰ ἐσωτερικὰ τῆ λειτουργία τῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος, τὴν ἴδρυση τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, τὴν ἐκλογή Γερουσίας, τὰ μεγάλα ἀποξηραντικὰ ἔργα τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ τὴ βελτίωση τοῦ ὀδικοῦ δικτύου. Καὶ ἄς μὴ ξεχνοῦμε ὅτι τὸ 1931 ξέσπασε ἡ μεγάλη διεθνὴς οἰκονομικὴ κρίση, πὸν τόσο ἐπληξε καὶ τὴν Ἑλλάδα.

Στὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τὰ κατορθώματα εἶναι ἀκόμη σημαντικότερα. Ἐθὺς τὸ 1928 ὑπέγραψε ὁ Βενιζέλος μὲ τὸ Μουσσολίνι σύμφωνο φιλίας, καὶ λίγο μετὰ ἀναθέρμανε τὶς σχέσεις μας μὲ τὴ Γιουγκοσλαβία καὶ προχώρησε στὸ μεγάλο του κατορθώμα, τὴ σύναψη Σύμφωνου Φιλίας μὲ τὸ Μουσταφὰ Κεμάλ, πὸν ἄρχισε μιὰ νέα ἐποχὴ στὶς Ἑλληνοτουρκικὰς σχέσεις, τὴν ἐποχὴ τῆς Ἑλληνοτουρκικῆς φιλίας. Θυμιάζει κανεὶς τὸ ρωμαλέο ρεαλισμὸ τοῦ Βενιζέλου πὸν στράφηκε ἀκλόνητος ἀπὸ τὴν ἐπεκτατικὴ πολιτικὴ τῆς Μεγάλης Ἰδέας στὴν ὅσο τὸ δυνατὸν μεγαλύτερη ἀνάπτυξη τῶν ἀγαθῶν πὸν ἔχομε μέσα στὴ χώρα μας.

Τὸ παλιὸ ὁμως μίσος δὲν εἶχε σβῆσει, καὶ ἔτσι ἔγινε πάλι τὸν Ἰούλιο τοῦ 1933 δολοφονικὴ ἀπόπειρα ἐναντίον του. Αὐτὴ καὶ ἡ ἀποτυχία στὶς ἐκλογὰς τοῦ '32 καὶ '33 ὀδήγησαν στὸ στρατιωτικὸ κίνημα τῆς 1ης Μαρτίου τοῦ 1935, στὸ ὁποῖο πρὸς στιγμὴν ἐπέισθη νὰ λάβει μέρος καὶ ὁ ἴδιος ὁ Βενιζέλος, ὁ ὁποῖος βρισκόταν τότε στὴν Κρήτη. Ἀλλὰ γρήγορα ἀπεχώρησε ἀπὸ τὴν Κρήτη στὴ Ρόδο καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὸ Παρίσι. Ὁ Κονδύλης καὶ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Βασιλέως στὶς 3 Νοεμβρίου 1935 ἐπανάφεραν τὸ Γεώργιο Β' στὸ θρόνο.

Ὁ Βενιζέλος ἀπέθανε λίγο μετὰ στὸ Παρίσι, στὶς 18 Μαρτίου τοῦ 1936, δίνοντας λίγο πρὶν πεθάνει τὴν εὐλογία του στὴν ἐπάνοδο τῆς βασιλείας στὴν Ἑλλάδα.

Ἐδῶ τελειώνει ἡ ἔνδοξη καὶ θυελλώδης ζωὴ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, τοῦ λαμπρότερου πολιτικοῦ ἀνδρὸς τῆς νεώτερης Ἑλλάδος. Εἶναι τόσο σημαντικὸς καὶ συναρπαστικὸς ὁ δημόσιος βίος του, ὥστε καὶ σὲ σπουδαιότατες βιογραφίες του δὲν λέγεται τίποτε γιὰ τὴν ἰδιωτικὴ του ζωὴ. Ἐδῶ ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ προσθέσομε ὅτι παντρεύτηκε δύο φορές, πρῶτα τὴ Μαρία Κατελούζου ὡς νέος, ἀπὸ τὴν ὁποίαν εἶχε καὶ δύο γιουὺς, τὸν Κυριάκο καὶ τὸ Σοφοκλῆ, καὶ μετὰ τὸ θάνατό της, σὲ ὠριμὴ ἡλικία, τὴν Ἑλένα Σκυλίτση.

Ὁ Βενιζέλος δρθώνεται σάν ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἥρωες τῆς ἀρχαίας τραγωδίας, ὑπερμεγέθης, σὲ ὅλα πολὺ μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν κανονικὸ θνητό, ἕνας ἀπὸ τοὺς ἥρωες ἐκείνους πὸν δὲν χωροῦν μέσα στὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτικά τους πλαίσια, καὶ γι' αὐτὸ τὰ σπάζουν καὶ συγκλονίζουν τὴν τάξη τῆς ζωῆς, πὸν τοὺς ἐκδικεῖται φέροντας τὴν καταστροφή τους. Ἡ ἴδια ἡ ἥρωική τους φύση ἔχει μέσα της τὴν καταστροφή, τὸ τραγικὸ τέλος πὸν συμπαρᾶσθρει πάντοτε καὶ τόσους ἄλλους. Σ' αὐτὲς τὶς φύσεις τὸ τραγικὸ τέλος εἶναι ἀναπόφευκτο, ὅσο θεσπέσια καὶ ἂν εἶναι τὰ δράματά τους, καὶ ὅσο μεγάλα καὶ ἂν εἶναι τὰ κατορθώματά τους καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη μας.

«Ὁ Βενιζέλος εἶναι πολὺν μέγας γιὰ τὴ μικρὴ Ἑλλάδα», εἶχε πεῖ κάποτε ὁ Lloyd George, πὸν εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα μὲ ἄλλα λόγια.

Ἀποφασιστικὸς, γενναῖος, ἔτοιμος νὰ διακινδυνεύσει, ἱκανὸς νὰ ἀρπάξει τὶς εὐκαιρίες ἀπὸ τὰ μαλλιά καθὼς ἤρχοντο πρὶν τὸν προσπεράσουν καὶ φανεῖ τὸ φαλακρὸ τῆς κεφαλῆς τοῦ «Καιροῦ» τοῦ Λυσίππου, ἕνα μείγμα Θεμιστοκλέους καὶ Περικλέους, πὸν θὰ μείνει λαμπρότατο ἀστὲρι στὸ στερέωμα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας.

Καὶ θὰ τελειώσω τὴν ὁμιλία μου μὲ τὸ ὠραῖο ὀκτάστιχο πὸν ἔγραψε ὁ Παλαμᾶς τὴν ἡμέρα πὸν ἔγινε ἡ κηδεῖα τοῦ Βενιζέλου στὴν Κρήτη. Δημοσιεύθηκε τότε στὸν Ἀθηναϊκὸ τύπο:

Ἔσβησε ὁ Μέγας. Μεγάλον ἀνάφτε, καθὼς Ἐκεῖνος
 μνημα, νὰ εἶν' ἄστρο, φῶς τοῦ ἡ Ἀθήνα, δρόμος τοῦ
 ἡ Κρήτη,
 τοῦ Ὀμήρου ὁ στίχος φωνὴ τοῦ πρέπει, δὲ φτάνει
 ὁ θρῆνος
 τὸ πάτημά τοῦ πυρό, τὸ ἀνέβα τοῦ Ψηλορείτη.
 Τῶν ἱερῶν χρόνων, ἀρχαίων καὶ νέων, τὴ λαμπυράδα
 γραφτό τοῦ ἡ μοίρα νὰ ζωντανέψει καὶ ν' ἀναστήσει,
 οἱ ὄργητες ἄγριες, τὰ πάθη μπόρες, νύχτες τὰ μίση,
 τρεμοσαλεύεις ὁ ἀποσπερίτης, λάμπεις ἡ Ἑλλάδα!